

Портницька Н.Ф. Динаміка наслідування та особливості розвитку творчих здібностей обдарованих дошкільників // Актуальні проблеми психології: Проблеми психології творчості та обдарованості: Збірник наукових праць / За ред. В.О. Моляко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – Т. 12. – Вип. 3. – С. 219-224.

219

Портницька Н.Ф. (м. Житомир)

ДИНАМІКА НАСЛІДУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ОБДАРОВАНИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Постановка проблеми. Традиційно дошкільний вік визначається як початковий етап розвитку творчих здібностей та обдарованості. Провідним механізмом засвоєння нового досвіду в цьому віці є наслідування дій значимих дорослих та ровесників. Однак, недостатньо вивченими залишаються проблеми ролі наслідування у розвитку творчості та обдарованості дошкільників.

Короткий аналіз сучасних досліджень. Результати сучасних досліджень свідчать, що перші прояви творчих здібностей та обдарованості можна спостерігати в ігровій та продуктивній діяльності у дошкільному віці. На думку О.М. Матюшкіна, В.О. Моляко та інших дослідників, структура дитячої обдарованості обов'язково включає творчі здібності, поряд із пізнавальною мотивацією та високим рівнем інтелекту [2; 3]. Творчі здібності як здатність до швидкого успішного оволодіння діяльністю та широкого переносу набутих умінь вважаються критеріями обдарованості в дошкільному віці (Д.Б. Богоявленська, В.О. Моляко, С.Л. Рубінштейн). Аналіз наукових джерел свідчить, що творчість та обдарованість у дошкільному віці мають відносний та суб'єктивний характер (О.І. Кульчицька, О.В. Савенков), основними показниками яких є якісно вищий рівень виконання діяльності, порівняно з середньою нормою [1; 4].

Ряд дослідників відзначає закономірність переходу від наслідування до творчості (М.М. Гнатко, В.М. Дружинін, В.О. Просецький, Н.В. Хазратова).

На

220

думку О.Л. Музики, на початкових етапах розвитку творчість та творча обдарованість мають інвенційні природу. Автор підкреслює, що інвенції (спонтанні відхилення від заданого зразка) є природною передумовою розвитку творчих здібностей особистості за умови їх визнання оточенням та наявності досвіду суспільно-схвалюваної діяльності [5]. Виникаючи по ходу наслідування, інвенції усвідомлюються та закріплюються у діяльності як засіб отримання творчих результатів.

Формулювання завдань дослідження. Прояв творчих дій особистості можливий лише при наявності операціонального досвіду та можливості задоволення потреби у визнанні оточення засобами творчості. Відсутність досвіду продуктивно-творчої діяльності спричиняє відмову дошкільників від інвенцій та перешкоджає розвитку творчих здібностей. Виникає припущення, що за умови наявності операціонального досвіду та усвідомлення інвенцій як особистісної цінності, розвиток творчих здібностей можливий на будь-якому етапі оволодіння діяльністю.

Виклад основного матеріалу дослідження

З метою перевірки припущення нами було організоване дослідження переходу від наслідування дій дорослого до творчості в гуртку образотворчого мистецтва центру дитячої творчості м. Житомира та в гуртку технічного моделювання Житомирського міського центру науково-технічної творчості дітей та юнацької молоді, до складу яких входили 4 обдаровані дошкільники, в тому числі 1 дівчинка, 3 хлопчики.

Діагностика обдарованості здійснювалася шляхом експертного оцінювання вихователями, які в ДНЗ викладають художню працю, та керівниками гуртків особливостей виконання досліджуваними продуктивною діяльністю. Як додатковий використано метод аналізу продуктів діяльності.

Критеріями обдарованості вважалися високі досягнення дітей, порівняно з ровесниками, творчий характер діяльності, особливе бачення предмету діяльності („завжди все роблять по-своєму”) та особлива увага до деталей („поки не зробить ідеально, не закінчить працювати”).

Експеримент організовано по аналогії з дослідженням виникнення творчості в наслідуванні у продуктивно-творчій діяльності дошкільників [7]. Модифікація змісту діяльності досліджуваних здійснена відповідно до специфіки гурткової роботи (виготовлення оригамі). Збережено етапність оволодіння діяльністю та незмінність її змісту протягом дослідження.

Аналіз результатів дослідження дозволяє зробити ряд висновків про динаміку наслідування і творчості, особливості їх ціннісної регуляції та розвиток творчих здібностей обдарованих дошкільників.

Виявлені відмінності динаміки оволодіння продуктивно-творчою діяльністю обдарованими та пересічними дошкільниками найбільше стосувалися етапу освоєння діяльності. В діях обдарованих дітей, на відміну від пересічних, від початку проявлялася орієнтація на інвенції (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості виконання продуктивно-творчої діяльності пересічними та обдарованими дошкільниками (усереднені показники)*

Критерій аналізу	Етапи оволодіння діяльністю / групи досліджуваних					
	Освоєння		Перенасичення		Творчість	
	Пересічні	Обдаровані	Пересічні	Обдаровані	Пересічні	Обдаровані
Кількість продуктивних інвенцій	0	1,5	2,8	3,5	5,4	10,5
Статистична значимість відмінностей	U=0,00; Z=2,45 ($p \leq 0,05$)		U=7,00; Z=-0,735 ($p \leq 0,46$)		U=0,00; Z=-2,45 ($p \leq 0,05$)	
Відбір найефективніших прийомів діяльності	0,8	3,0	3,8	4,5	5,0	6,0
Статистична значимість відмінностей	U=0,50; Z=-2,33 ($p \leq 0,05$)		U=6,50; Z=-0,86 ($p \leq 0,39$)		U=6,50; Z=-0,86 ($p \leq 0,39$)	
Використання перенесення у творчості	0	1,5	1,8	3,25	4,0	6,0
Статистична значимість відмінностей	U=0,00; Z=-2,45 ($p \leq 0,05$)		U=3,5; Z=-1,59 ($p \leq 0,11$)		U=2,0; Z=-1,96 ($p \leq 0,05$)	

* Статистична значимість відмінностей перевірялася з допомогою непараметричного критерію U Манна-Уїтні (Statistica 6.0)

Закономірні відмінності у проявах творчості при оволодінні новою діяльністю у цих групах досліджуваних спостереглися на етапах освоєння та творчості: обдаровані дошкільники частіше та ефективніше за пересічних

використовували інвенції, перенесення та ефективні прийоми наслідування (що підтверджується статистичною значимістю відмінностей). Відсутність статистичної значимості відмінностей у спробах творчості на етапі перенасичення пояснюється однаковою частотою їх використання досліджуваними обох груп. Однак, наявність операціонального досвіду дозволила обдарованим дітям на наступному етапі перейти від спроб творчості до створення справжнього творчого виробу (що часто не досягалося пересічними дошкільниками).

Характерною є динаміка оволодіння діяльністю обдарованими дошкільниками та згортання процесу наслідування. Поряд із наслідуванням дій дорослого досліджувані від початку активно використовували випадкові інвенції (При виготовленні деталі для квітки досліджуваній І. випадково відігнув кінчики аркушу. Не виправляючи „помилку”, хлопчик, після уважного розгляду, відклав деталь в сторону, але через деякий час знову повернувся до неї: „Це можуть бути пелюстки”. Надалі всі вироби мали „пелюстки”). Такі інвенції, інтегровані у зміст основної діяльності, надавали їй творчого характеру.

Обдаровані дошкільники демонстрували ознаки вищого рівня виконання діяльності: прискорені темпи оволодіння її прийомами та способами, деталізація виробу, спроби вдосконалення заданого зразка. Наслідування характеризувалося як усвідомлене вибірково-творче відтворення окремих малознайомих дій лише у випадках відсутності власних ресурсів. Ознакою, що суттєво відрізняє обдарованих дошкільників від пересічних, є відсутність у них проявів перенасичення діяльністю.

Очевидно, використання інвенцій, накопичений операціональний досвід, ціннісне ставлення до творчості спричинили виникнення творчих дій вже на

етапі освоєння, від початку характеризуючи наслідування як інвенційно-творче та дозволяючи уникнути негативних емоцій, пов'язаних з неможливістю самовираження в умовах рутинної діяльності.

Протягом наступних етапів дослідження досконале виконання завдання спричиняло відмову від наслідування дій дорослого. Використовуючи інвенції, досліджувані отримували творчі результати (декілька видів квітів). Таким чином, виникнення творчих дій у продуктивно-творчій діяльності обдарованих дошкільників відповідає загальним закономірностям динаміки переходу від наслідування дій дорослого до творчості. Прискорення темпів переорієнтації на творчі дії шляхом інвенцій забезпечується ширшим операціональним досвідом діяльності обдарованих дошкільників, який дозволяє варіювати вихідні умови для створення творчого продукту.

Однією зі специфічних ознак діяльності творчо спрямованих дітей є тенденція до вдосконалення результату (досліджувані продовжували роботу навіть тоді, коли ровесники втратили інтерес до діяльності). Показниками прояву творчої спрямованості ми вважали орієнтацію на отримання творчого результату шляхом наслідування творчих дій дорослого та використання продуктивних інвенцій (продовження часу виготовлення вази для квітів досліджуваним С. зумовлене пошуком засобів „зробити не так, як у всіх”).

Ціннісна регуляція діяльності досліджуваних здійснювалася на основі усвідомлення інвенцій як засобів творчості, про що свідчили висловлювання на зразок: „Я роблю по-своєму”, „Я відігнув краєчки, і вийшло краще”. Індикаторами розвитку творчих здібностей обдарованих дошкільників у процесі оволодіння продуктивно-творчою діяльністю вважалися ознаки цінності інвенцій: експериментування з матеріалом та готовим виробом, орієнтація на створення творчого продукту, а також перенесення прийомів і відстоювання власного способу діяльності.

Перенесення минулого досвіду в діяльність вже на етапі освоєння дозволив досліджуваним від початку уникнути одноманітності та перейти до творчих дій. Досліджувана В. при зображенні kota використала освоєний раніше прийом змішування кольорів для створення нової кольорової гамми в забарвленні виробу, що стимулювало дівчинку до подальшого експериментування з матеріалом.

У процесі виконання завдання діяльність досліджуваних вже на етапі освоєння характеризувалася активними спробами видозміни заданого зразка. Цілеспрямоване використання інвенцій свідчить про те, експериментування з заданими умовами (яке за даними М.М. Подд'якова є одним із критеріїв дитячої творчості) є основним змістом діяльності обдарованих дошкільників.

Динаміка експериментування включає такі етапи: 1) варіювання окремих деталей виробу, 2) вивчення властивостей готового виробу та 3) експериментування з матеріалом. При ознайомленні досліджуваних зі способами виконання діяльності спостерігалися спроби видозміни окремих деталей виробу (різні способи загинання деталей квітки та вази). Після отримання готового виробу дії досліджуваних зосереджувалися на варіюванні його властивостей (досліджуваний І. намагався розкрити квітку та перетворити

223

її на коробку, жабку, ковпак). Експериментування з матеріалом базувалося на досконалому володінні досліджуваними прийомами та способами виготовлення виробу та проявлялося на етапі творчості (Досліджуваний І. спробував скласти разом аркуші паперу різного кольору: „Дивіться – в мене різнокольорова квітка”). Очевидно, інвенційні дії у формі варіювання способів використання матеріалу, утворюючи домінанту діяльності, є основним показником творчої спрямованості дошкільників.

Одночасно з тестуванням фізичної реальності обдаровані досліджувані здійснювали перевірку власних можливостей у творчості, яка проявлялася у відмові від точного копіювання зразка. Досліджувані намагалися змінити хоча б найменші деталі або елементи виробу: колір, розмір, просторове розташування, дзеркальне відображення тощо. Це є підтвердженням положення про домінування мотиву самовираження засобами творчості та набуття інвенціями статусу особистісної цінності в діяльності обдарованих дошкільників.

Характерним показником цінності інвенцій є відстоювання дошкільниками власного способу діяльності та результату. Активний протест проти наслідування одноманітних дій спостерігався у формі заміни цих дій інвенціями та їх демонстрація ровесникам. Декларуючи самостійність власної діяльності („Я роблю по-своєму”), досліджувані намагалися відійти від зразка на всіх етапах виконання завдання (виготовлення вази, різнокольорової квітки, порядок розташування виробів на площині (спочатку жовті, потім червоні) тощо).

Орієнтація на визнання ровесників у діяльності обдарованих дошкільників використовувалася для підтвердження цінності творчого продукту. На відміну від пересічних дошкільників, обдаровані демонстрували новий виріб не одразу після винайдення, а лише після всебічного його вивчення та вдосконалення. Очевидно, у творчій діяльності досліджувані мали власні критерії цінності нового виробу, про що свідчать висловлювання щодо його естетичних характеристик: „Різнокольорова квітка краща”, „Ваза не повинна бути дуже маленькою або дуже великою”. Наявність власних критеріїв оцінки виробу дозволяла дошкільникам продовжувати експериментування з матеріалом та виробом, повсякчасно не звертаючись за визнанням оточення. Оцінки потребував тільки готовий виріб. Визнання ровесниками та керівником отриманого продукту як творчого та цінного спричиняло подальші творчі пошуки.

Виявлені особливості ціннісного ставлення обдарованих дошкільників до творчості підтверджуються результатами дослідження за методикою вивчення динамічних механізмів розвитку творчих здібностей [6].

Про ціннісне ставлення обдарованих дошкільників до творчості свідчить той факт, що у структурі діяльнісного компонента здібностей вони обов'язково виділяли творчі уміння („малювати”, „робити щось з паперу”, „робити аплікацію”), чітко вказуючи на джерело його отримання (родичі, вихователі, керівники гуртків).

Іншою передумовою розвитку творчості обдарованих дошкільників, на нашу думку, є виділення у структурі операційно-когнітивного компонента

224

здібностей окремих дій та операцій, які за походженням є інвенціями. Так, досліджуваний І., 5,5 років, у структурі уміння робити квіточки з паперу (орігамі) виділив операцію „загинати куточки паперу”, пояснюючи, що після кількаразового виконання дії випадково загнув куточки паперу по-іншому, „не так, як показувала вихователька – вийшла інша квітка”. Випадкові інвенції лежать в основі експериментування дошкільників з матеріалами та готовими виробами. Досліджувана Ж., 6 років, як одну із найважливіших операцій виділила „змішування кольорів”, пояснюючи, що „малювала котика рудим, але на малюнок впала крапля чорної фарби і розтеклася – вийшла пляма”. Усвідомлення та перенесення цієї операції на інші завдання зумовило її усвідомлення як необхідної для виконання уміння „малювати”.

Таким чином, інвенційних дій дозволяє обдарованим дошкільникам у процесі створення нового виробу відбирати найефективніші зразки для відтворення у власній діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Проведений аналіз усвідомлення обдарованими дошкільниками власних здібностей та виконання ними продуктивно-творчої діяльності дозволяє стверджувати, що наслідування може бути механізмом розвитку творчих здібностей дошкільників на будь-якому етапі оволодіння діяльністю. Операціональний досвід продуктивно-творчої діяльності, сформованість творчої спрямованості та ціннісне ставлення до інвенцій дозволяли обдарованим дошкільникам одразу переходити до інвенційно-творчого наслідування як одного із основних механізмів розвитку творчих здібностей в дошкільному віці. Перспективами подальших досліджень є вивчення стратегіальних тенденцій наслідування та творчості обдарованих дошкільників.

Список використаних джерел:

1. *Кульчицька О.І.* Творча обдарованість. Специфіка дитячої обдарованості // Обдарована дитина. – 2001. – №1. – С. 3-10.
2. *Матюшкин А.М.* Концепция творческой одаренности // Вопросы психологии.– 1989. – №6. – С. 29-33.
3. *Моляко В.А.* Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одаренности // Вопросы психологии. – 1994. – №5. – С. 86-95.
4. Одаренность и ее выявление у детей дошкольного возраста (Методические рекомендации) / *В.А. Моляко, Е.И. Кульчицкая, Н.И. Литвинова, Л.Г. Черная.* – К.: Ово «Знание» Украины УДЭНТЗ, 1993. – 105 с.
5. *Музика О.Л.* Інвенційно-стратегіальна модель розвитку творчо обдарованої особистості // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – №12 (37). – С. 130-136.
6. *Музика О.Л.* Теоретичні засади розробки методики вивчення динамічних механізмів розвитку творчих здібностей та тренінгу ціннісної підтримки особистісного росту // Науковий звіт про виконання II етапу наукового проекту „Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації між особистісних стосунків”. – Житомир, 2005. – С.6-27.
7. *Портницька Н.Ф.* Експериментальне дослідження особливостей наслідування в процесі продуктивної творчої діяльності дошкільників // Педагогіка та психологія професійної освіти // Науково-методичний журнал. – 2005. – №6. – С. 156- 163.

У статті описано особливості наслідування обдарованих дошкільників у продуктивно-творчій діяльності. Виявлено, що операціональний досвід та ціннісне ставлення до інвенцій є передумовами розвитку творчих здібностей та обдарованості у дошкільному віці.

В статье описываются особенности подражания одаренных дошкольников в процессе продуктивно-творческой деятельности. Установлено, что операциональный опыт и ценностное отношение к инвенциям являются предпосылками развития творческих способностей и одаренности в дошкольном возрасте.